

Skaftá, áhrif hennar í byggð

Snorri Zóphóníasson

Veðurstofu Íslands, Bústaðavegi 7–9, 108 Reykjavík, snorri@vedur.is

Víða á Íslandi skapar aurburður í jökulám vanda því að eðli þeirra er að bera undir sig möl og sand og flæmast þær þannig æ ofan í æ úr farvegi sínum. Þar sem bratti í farvegi minnkar til muna myndast með tímanum regluleg aurkeila. Þetta gerist hraðar eftir því sem aurburður er meiri.

„Við lok síðasta jökulskeiðs og fyrst þar á eftir, byggðist upp jökulsandur, keila, með toppinn uppi við Skaftárgljúfur og náði til sjávar. Um það svæði kvíslaðist Skaftá öldum saman og sandurinn hækkaði.“ Þessi orð Jóns Jónssonar eiga við núverandi ástand. Hann hefði getað sleppt „og fyrst þar á eftir“ vegna þess að Skaftá er enn mikilvirk við að hlaða upp þessa aurkeilu. Nokkur hraun þar á meðal Eldgjárhraun og Skaftáreldahraun hafa runnið inn á hana en framburður árinna jarðar þau. Hið eina sem getur komið í veg

fyrir óbreytt framhald þessarar sögu er að jökullinn hverfi en því er spáð að hann verði horfinn innan 200 ára. Á jarðsögulegum tímaskala er æviskeið mannsins ákaflega stutt. Menn skynja gjarnan umhverfi sitt sem frágengna veröld af hendi skaparans og miða við að þannig verði hún áfram. Breytingar verða alls staðar á náttúrunni með tímanum en í Skaftárhreppi gerast þær einstaklega hratt.

Svo langt hlé getur orðið á því að jökulá renni um hluta aurkeilu sinnar að þar grói land upp og byggist. Þegar jökuláin mætir aftur er litið á það sem náttúru-spjöll og snúist til varnar með jarðýtum.

Þegar Skaftáreldahraunið rann hafði það gríðarlega neikvæð áhrif á búsetu. Þegar tíminn leið myndaðist þarna fögur náttúra, að mörgu leyti gjöful mannum. Skaftáreldahraunið skryddist gróðri og undan

Vatn úr Skaftárhlaupi 2015 nær fram að Skaftáreldahrauninu við Dyngjur. Landbrotshraunið víða undir aurugu vatni. – *The 2015 Skaftá jökulhlaup by the Landbrot lava field. Ljósm./Photo. Snorri Zóphóníasson.*

jaðri þess renna nú tærir veiðilækir á þéttu yfirborði eldri hrauna. Rennsli þessara lækja er að hluta til háð leka úr Skaftá í gegnum hraunið. Miðlun hraunanna er skammæ og getur þurrkatíð og snjóleysi á vorin þegar lítið er í Skaftá valdið lágri grunnvatnsstöðu og þurrð í lækjum jafnvel þótt mikið hafi rignt fram eftir vetri. Tíu árum eftir Eld var Skaftá tær í byggð, svo öflug sía var hraunið. Síðan hefur Skaftá fíkrað sig lengra og lengra með aurfyllingu í það. Um miðja síðustu öld hófust hlaup í Skaftá sem lögðu henni mikið lið við aurfyllinguna. Á fimmta tug hlaupa hafa skoll- ið yfir svæðið. Til glöggvunar má nefna að einungis svifaurinn í þeim samsvarar 1 m þykku lagi á meira en 100 ferkílómetra svæði. Öskufall og áfok bætast síðan við vatnsflutt efni. Hraunslán fyllist og stíflast og streymi um hraunið til linda breytist og minnkar. Menn hafa reynt að halda uppi rennslinu og farið að stjórna því hvert ár leita og einnig hafa kvíslar verið sameinaðar til þess að fækka brúm. Þótt yfirlýst markmið með vatnaveitingum náist, verða hliðarverkanir sem varða aðra hagsmuni. Vatni úr Skaftá hef-

ur verið veitt austur á hraunið neðan Skálarheiðar til þess að halda uppi rennsli veiðilækja og vegna aurfyllingar rennur vatnið stöðugt nær hraunjaðrinum á yfirborði. Nú er svo komið að í hlaupum nær gruggugt hlaupvatnið fram af brún Skaftáreldahrauns út á gró- ið Landbrotshraunið. Í hlaupinu haustið 2015 runnu tugir rúmmetra á sekúndu af aurugu vatni í Tungulæk og Grenlæk. Jökulvatnið dreifðist víða um umhverfi Tungulækjar. Straumharkan varð ekki svo mikil að rof yrði. Komi hlaup af þessari stærð eftir nokkur ár er víst að vatnið verði mun meira og rofmáttur meiri vegna þess að mikil fylling varð í þessu hlaupi og sú fylling leiðir aurburð Skaftár milli hlaupa nær jaðrinum. Skaftáreldahraunið verndar því ekki gróðurlendi í Landbroti og Meðallandi í sama mæli og áður.

Í skýrslunni: „Vatnafar í Eldhrauni, náttúrulegar breytingar og áhrif veitumannvirkja“ sem kom út sumarið 2015, sjá http://www.vedur.is/media/vedurstofan/utgafa/skyrslur/2015/VI_2015_003_leidr.pdf, fjallar Snorri Zóphóniásson um sögu veitumannvirkja og afleiðingar aurframburðar síðustu 110 árin.

Umflotinn mosavaxinn hólmi í Skaftá, um 10 klst. eftir hámark hlaups. Kambar í baksýn. – *The Skaftá river. Dark patches along the river show floodmarks at the peak of the jökulhlaup, 10 h earlier.* Ljósmynd. 2. okt., 2015, Simone Zonetti.